

DOI: 10.32347/2076-815X.2025.89.128-139

УДК 711.1

Коротков Є.М.,

korotkovgenij@gmail.com, ORCID: 0000-0003-0253-8296,

Пантюхов О.М.,

olegpantuhov05@gmail.com, ORCID: 0000-0002-8691-7420,

доктор архітектури, професор **Яценко В.О.,**

viktoryathenko@ukr.net, ORCID: 0000-0002-6054-729X,

Київський національний університет будівництва і архітектури

ТРАНСФОРМАЦІЯ ТА ЗМІНИ В КОНЦЕПТУАЛЬНИХ ФОРМАХ СТВОРЕННЯ МІСТОБУДІВНИХ ПЕРСПЕКТИВ РОЗВИТКУ УКРАЇНИ

«...Наведене розмірковування про концепцію, а також спроба описати її в термінах прагматики (операцій мислення) не може претендувати на вичерпність проблеми. Водночас цей підхід дає загальні орієнтири, чи принаймні може стимулювати подальшу працю пов'язану з осмисленням концептуальних зрушень на сучасному етапі розвитку науки та її найближчих перспектив.»[2]

Розкриваються результати дослідження у сфері нової форми відродження економічного потенціалу України за допомогою нових містобудівних концепцій. Новою економічною стратегією вбачається поєднання освіти, науки, управління, проживання та відпочинку в цілісні регіональні комплекси, які за природним потенціалом мають для цього всі можливості. Розкрито переваги таких економічних структур перед існуючого роздробленого галузевою мережею, яка сьогодні неспроможна бути конкурентною з зарубіжними системами.

Запропоновано нову форму економічної одиниці – освітньо-науковий комплекс для конкретного регіону на основі ресурсних, соціальних, стратегічних умов сталого розвитку.

Ключові слова: регіон; комплекс; міське планування; демографія; трансформація; концепція; прикордонні території; транспортні коридори; інженерне забезпечення; інженерна інфраструктура.

Вступ. На сучасному етапі розвитку суспільства різних країн людство переживає ряд техногенних, природних, кліматичних, міжнаціональних, конфліктів тощо. Забруднюється повітря, ґрунтові води, порушується баланс природнього та урбанізованого середовища, різко знижуються продовольчий ресурс, вимушені міграційні процеси в пошуках кращих умов проживання.

Починаються порушення чітких державних розмежувань, створюються спільні програми по покращенню екології, раціонального використання природних ресурсів, створення спільних міждержавних економічних зон тощо. На жаль крім позитивних сьогодні загострилось і конфліктна ситуація в багатьох країнах світу, а саме військові конфлікти, з застосуванням різних видів зброї. Гине природа, руйнуються міста та інженерна інфраструктура, економіка втрачає свій зростаючий потенціал і змушена працювати на військові потреби, а саме головне змінюється демографічний перерозподіл населення через значні міграційні процеси, як всередині країни так і міждержавні.

У такій надскладній ситуації сьогодні знаходиться і Україна, яка стала центром жорстокої руйнації всіх сфер нормальної життєдіяльності. Міграція, відсутність професійного працевлаштування, зростаючі потреби військового комплексу в техніці, людських ресурсах, переформатуванні економіки, освіти, науки, соціальних принципів, відбудові та збереженню історичної української ідентичності.

Мета роботи. Дана публікація є спробою знайти спільні містобудівні шляхи по виходу з надскладної ситуації, які полягають в: збереженні людського професійного потенціалу, природи, відновлені сучасного соціального середовища, порозумінні різних сфер нового суспільства, відбудова економіки, але на нових принципах конкурентоспроможності з передовими державами світу, збереження освітньої наукової школи, культурних та історичних традицій, створення та укріплення добросусідських стосунків з передовими країнами у створенні нової стратегії майбутнього України.

Вивченість проблеми. Проблема формування нового погляду на відновлення країни до, принаймні, зростаючого економічного потенціалу населення і, мабуть, вивченість шляхів, якими виходили інші країни це цілий пласт досліджень пропозицій і думок в різних галузях наукової діяльності суспільства. Тому в даній роботі розглядається дослідження у сфері регіонального та міського планування, ландшафтній архітектурі та формування нового середовища людини з новітніми сферами економіки, освіти, науки, відпочинку та проживання. На думку авторів, саме ці фактори в змозі стабілізувати міграцію, відновити демографічні показники та створити стратегію майбутнього ресурсного потенціалу відбудови та розвитку країни.

Спеціалістами в даній сфері в повній мірі можна назвати: Богорада Д.І., Ейнгорна О.Л., Альошина П.Ф., Станіславського А., Білоконя Ю.М., Бондара Ю.О., Ключніченка Є.Є., Лаврика Г.І., Фоміна І.О., Дьоміна М.М. та багато інших. [4, 7, 8, 12, 18].

Їх наукова творчість була пов'язана з проблемами суспільства у сфері з розселення та містобудування, процесами відновлення, відбудови та формування стратегії майбутнього.

Звичайно, в даній роботі не стояла мета перерахувати велику кількість талановитих архітекторів, які будували, відновлювали, перебудовували майбутнє наших міст, їх архітектуру, середовище, в якому повинні жити багато поколінь, так як це неможливо через складність міських проблем нинішніх, які на тому чи іншому етапі потрібно вирішувати.

Дана робота своєю ціллю ставила розглянути один з можливих шляхів покращення надто складного стану в системі розселення, а саме в питаннях економічного майбутнього та його реалізації методами національних містобудівних надбань, якими мають стати освітньо-наукові комплекси інноваційних технологій.

Основний матеріал. Багато десятиліть, а можливо і століть формувалася система розселення України, яка базувалась на промислових ресурсах, природних можливостях, демографічному потенціалу [14]. Можна багато говорити про велику кількість негараздів, проблем, що десь щось більш передове, прогресивне, проте країна жила, поступово формувала свій шлях і бачення майбутнього. І сьогодні важко уявити, яку стратегію потрібно вибрати, щоб стабілізувати ситуацію, а вона дуже складна. Зовнішня агресія, внутрішні не зрозумілі явища, корупція, руйнування, нікудишня система управління всіма сферами суспільства, зростання недовіри суспільства і багато інших факторів. Можна ще багато говорити, але хочеться повторити слова Грушевського М.С., які були наведені в попередній публікації “ми свідомо беремо страшну відповідальність, яку на наші плечі складає історія”[15].

А девізом формування сталих містобудівних принципів, має бути бажання жити і творити, будувати і відновлювати заради майбутнього пам'ятаючи про минуле. Нічого не виникає з нічого. І одним з головних питань майбутнього є, який економічний шлях вибере нової відбудови країна за принципом “...дід мій орав, батько орав і я буду орати...” чи стане на сучасні передові тенденції розвитку.

Такою спробою стала концепція запропонована молодими архітекторами, які стоять на початковому етапі відновлення країни. Щоб зрозуміти, чому саме така ідея отримала поштовх до розроблення, необхідно зануритись в існуючу недавню історію стратегічних планів системи розселення України.

Запропонована концепція розвитку економіки України виходячи з основних спроможностей економічного потенціалу на початку ХХІ століття в основі передбачала основний напрямок східний та північно-східний. Основою її було збут товарів промислового комплексу, який уже багато десятиліть на той

час не оновлювався відповідно до світового рівня. (Рис. 1.) По суті, Україна поступово ставала транспортною системою між Заходом і Сходом. [18]

Передові технології Заходу і застаріла економіка Сходу, що трималася на ресурсній основі створювали занадто складну форму вибору, яка погіршувалася складними соціально-політичними факторами. На той час через Україну планувались 3 з 9 залізничних коридорів, які були визначені міжнародними погодженнями. Крім них, було передбачено ряд додаткових для забезпечення більш надійних транскордонних зв'язків [1]. Велика надія покладалась на організацію транспортного коридору Балтійське та Чорне моря, яка також на сьогодні є нездійсненою.

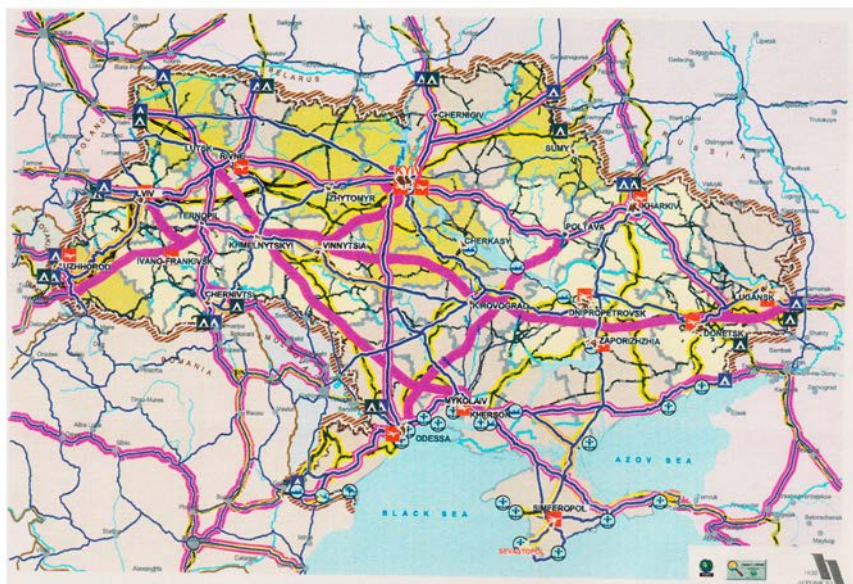

Рис. 1. Дорожньо-транспортна мережа України і перспективні напрямки урбанізації
(Генеральна схема розселення України – 2002 рік)

Транспортні коридори мали сприяти інтенсивному економічному розвитку окремих західних прикордонних територій. Визначені спеціальні економічні зони спільної діяльності, такі як Яворівський район, який став геополітичним елементом міжнародної магістралі Берлін – Вроцлав – Львів – Київ. Цьому сприяв існуючий виробничий, трудовий та рекреаційний потенціал району. “Все це дало підстави вважати, що при сприятливих умовах в даному районі можуть бути вирішені існуючі соціально економічні та екологічні проблеми шляхом формування спеціальної економічної зони”. [1, 4, 18]

Можна впевнено зауважити, що саме транспортні коридори та об'єкти, які знаходились в зоні їх впливу, можуть стати об'єктами спеціального містобудівного сталого регульованого розвитку, за новими містобудівними стандартами, нової стратегії, яку буде розглянуто далі.

Багато населених пунктів в прикордонних районах Західного регіону України втратили свій темп розвитку зниження урбанізаційного потенціалу через неконтрольовані міграційні процеси. Відсутність в містах місць для застосування розумового та фізичного потенціалу, неконтрольоване втручання та знищення природних ресурсів, створення відчуття транзитного простору та багато інших негараздів по суті перетворюють прикордонні території в полігон інтересів сусідніх держав. І це поки що припущення, які з часом можуть перетворитися в реалії.

Немає сумніву, що прикордонні території у майбутньому мають стати відкритими просторовими системами спільного процесу природозбереження, екологічного сталого розвитку туристично-рекреаційної галузі у рамках ландшафтно-просторової організації Європи і України на політичних, соціально-економічних і правових засадах.

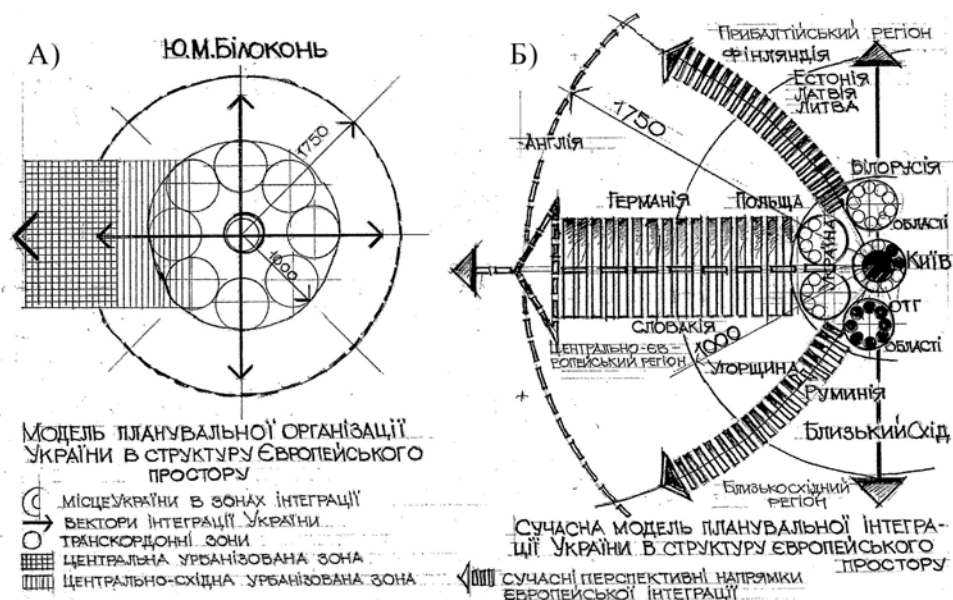

Рис. 2. Модель планувальної організації України в структуру Європейського простору (А – по Білоконю Ю.М., Б – сучасна модель за Яценко В.О.)

В дійсності прикордонна територія має стати відродженням культурно-етнографічних і міжнародних контактів, направлених на створення не стільки логістичних зон, а скоріше створення спільної системи сучасних об'єктів здатних увійти новими гравцями економіки як України, так і сусідніх держав. Застаріле виробництво, яке присутнє в існуючих містах, не здатне конкурувати за сучасними вимогами, яке носить індивідуальний характер, а система процесів реурбанізації на принципах природоохорони, рекреаційної діяльності екологізації та внесення в структуру новітніх передових інноваційних структур, якими можуть бути, наприклад, сучасні спільні освітньо-наукові інноваційні комплекси спеціалізованого спрямування. (Рис. 3).

Такий підхід дасть можливість поєднати інтереси України і сусідніх країн у спільному створенні, а в подальшому спільній діяльності, яка буде важливим фактором вільного спілкування та порозуміння у різних питаннях обох держав. Однією з пропозицій, яка пропонується, є ідея молодих архітекторів у створенні пілотного об'єкту у межах невеликого містечка Берегове, а саме – “Навчально-науковий комплекс у сфері комп'ютерних технологій Закарпатської області”. Ідея відображає бачення молодих архітекторів, яким має бути економічний потенціал України завтра – міжнародне єднання, гнучкість та безперервність процесу, врахування потреб як регіону, так і держави, постійне оновлення всіх процесів на принципах екологічної, регіональної, культурної, історичної сталості. [17]

Багаті природні ресурси, мабуть, були покладені чи не в основу ідеї створення комплексу. А вже потім з'являється ідея, а чому не може бути система організації подібних комплексів у зоні транскордонних територій як елемент спільних інтересів держав та економічного закріплення територіальної цілісності України. Ніщо так не буває сталим, як в даному випадку економічні інтереси суміжних країн зафіксовані матеріальними, інтелектуальними та територіальними факторами. Проте це справа системи відносин та управління, які виступають в процесі реалізації концепції та визначені долі кожного “гравця” процесу. У даному випадку мова йде про об'єкт, який у перспективі буде формувати відновлений економічний потенціал України.

При формуванні нової концепції комплексу виникло головне питання, яка саме цільова модель українського суспільства в нашій уяві має бути в процесі побудови нової економічної стратегії. Процес складний: відбудова – створення нового – сталий розвиток на принципах інновацій, і тут виникає ряд питань, на які потрібно шукати відповіді в запропонованій концепції.

- Яка пропонується система розселення України у процесі відбудови з урахуванням історії та майбутнього.

- Що буде основою, економічною базою потенціалу цієї системи.

- Який кваліфікаційний склад суспільства ми хочемо отримати у процесі підготовки для побудови нової системи.

- Який внутрішній потенціал (демографія, соціум, економіка, освіта і так далі).

- На яких принципах нова економіка країни зможе інтегруватися в світовий темп розвитку та стати елементом системи сталого стабільного зростання.

- Як пробний варіант пошуку відповіді на ці та багато інших питань пропонується інноваційний об'єкт “Навчально-науковий комплекс у сфері комп'ютерних технологій” в Західному регіоні України, на базі міста Берегове.

Рис. 3. Концептуальна пропозиція «Навчально-науковий комплекс у сфері комп'ютерних технологій» в Західному регіоні України, місто Берегове

Місто з багатою історією, яка відображена як в архітектурі, так і в традиціях, культурі. Природний ресурс дає можливість створити умови для лікувально-оздоровчої та рекреаційної галузі. Соціальна та економічна сфера маючи демографічний потенціал все ж не створила потужного комплексу, що призвело до значних міграційних процесів через відсутність місць застосування робочих ресурсів.

Наявність у місті малих підприємств, здебільшого системи обслуговування, не створює якоїсь єдиної системи економічного розвитку. Тому і виникла ідея нового концептуального підходу для поєднання в одному комплексі функцій, які мають ресурсну можливість і який зможе стати повноцінним гравцем економіки України у Західному регіоні на рівні з Європейськими.

Таким комплексом було обрано не традиційний технопарк, а структура, яка може генерувати передові ідеї в комп'ютерних технологіях, забезпечувати гідні умови проживання працюючих і їх сімей, систему освіти та повноцінного відпочинку з наданням всієї необхідної системи обслуговування: «Навчально-науковий комплекс у сфері комп'ютерних технологій».

За попередніми аналітичними дослідженнями спроможності території комплекс розраховано на 1000 працюючих інженерів, спеціалістів у комп'ютерній індустрії, та 2000-3000 обслуговуючого персоналу, управління та членів сімей. Комплекс не є місцем постійного проживання, а заплановано як самостійну структуру за всіма правилами самостійності, свободи вибору

працевлаштування в комплексі та отримання всіх необхідних послуг. Кожен працюючий комплексу є його складовою одиницею на час контрактного терміну, тому всі розрахунки передбачаються на працюючих в науковій сфері та за необхідності їх сімей. Розрахунковим показником є заняті в головній галузі – комп'ютерні технології.

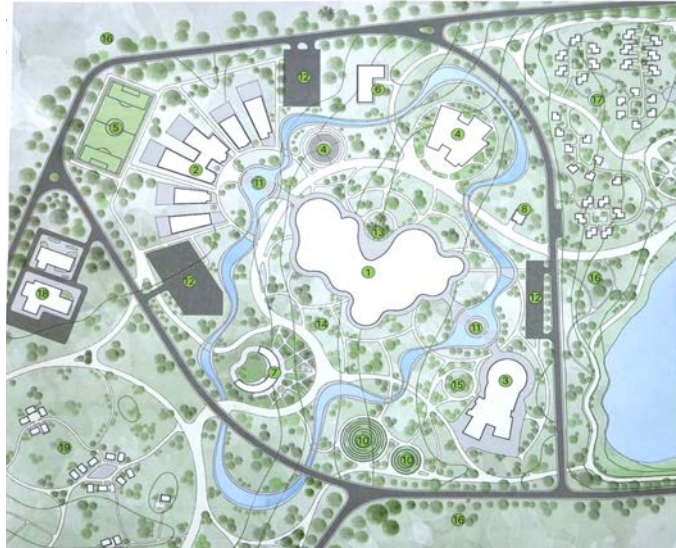

Рис. 4. Концепція наукового центру комплексу, що поєднує освіту, науку, дослідну сферу та відпочинок

Зрозуміло, що досягти єдності комплексу в науковій, соціальній, освітній сферах як єдине «підприємство» надто складне завдання проте досягти економічної стабілізації Української економіки можна завдяки цілісності окремих сфер в основі яких є самостійність, співпраця із закордонними організаціями, вирішення демографічних питань, сталий розвиток України.

Організація території комплексу передбачає об'єднання в єдине ціле об'єктів науки, дослідження, освіти, спорту, відпочинку, проживання та гармонійного співіснування природи і людини.

Концепція передбачає не просто організацію сучасних вимог до праці, а вільне переміщення у сфері комп'ютерних технологій, основою якого є постійне професійне зростання та отримання задоволення від проживання, обслуговування, відпочинку, спілкування з природою та культурою західного регіону. Такий підхід дасть максимальні результати у науковій сфері комп'ютерних технологій.

Особливої уваги заслуговує сфера відпочинку, пізнання природи, культури, історії та надзвичайної системи тематичних ландшафтних елементів у вигляді парків, скверів, вільної природи, облаштованих водоймищ. Девіз екологічної рівноваги та забезпечення суспільства всіма необхідними

потребами є головною ідеєю подібних комплексів. Надзвичайним в пропозиції є способи поєднання використання різних видів води: канали, водойми, фонтани тощо, що, звичайно, в перспективі буде вимагати надскладних інженерних робіт по переформатуванні частини території. Взагалі, порівнюючи гуманне використання природи та урбанізацію однозначно було бажання на першість природи, культури, історії та людини.

Висновки. Новий погляд на економічні перспективи України став основою розробки концепції більш спроможної до існування з передовими Європейськими технологіями. Інтеграція освіти, науки, природи, культури має бути базою суспільства відбудови, а розроблена та запропонована концепція навчально-наукового комплексу в місті Берегове може слугувати зразком для створення системи подібних об'єктів у прикордонних територіях західного регіону на принципах співпраці із сусідніми державами. Політика співпраці в регіональній містобудівній політиці даного типу є важливим кроком сталого розвитку України як повноцінного члена Європейського співтовариства країн.

Список літератури

1. Присяжнюк В. Планувальна організація території України в умовах розвитку зовнішніх зв'язків. Транскордонні території України (проблеми розвитку). Київ: Укрархбудінформ, 1999. С. 21-26.
2. Рижко В.А. Неоконцептологія: монографія. Київ, 2016. 604 с.
3. Білоконь Ю.М. Типологія містобудівних об'єктів: навчальний посібник / за ред. І.О. Фоміна. Київ: Укрархбудінформ, 2001. 68 с.
4. Білоконь Ю.М. Планування території України на сучасному етапі. Будівництво України. Київ, 1988. Вип. 6. С. 20-22.
5. Габрель М.М. Просторова організація містобудівних систем. Ін-т регіональних досліджень НАН України. К.: Видавничий дім АСС, 2004. 400 с.
6. Державна концепція сталого розвитку населених пунктів України. Концепція сталого розвитку населених пунктів: затверджена постановою Верховної Ради України від 24.12.1999. №1359-XIV.
7. Дьомін М.М., Сингаївська О.І. Містобудівні інформаційні системи. Містобудівний кадастр. Первинні елементи містобудівних об'єктів. Київ: Фенікс, 2005. 216 с.
8. Дьомін М.М., Левітан Я. Соціально демографічні процеси та основи державної містобудівної політики в Україні. Досвід та перспективи розвитку міст України: зб. наук. праць. Київ: Логос, 2004. Вип. 7. С. 47-55.
9. Європейський вибір. Концептуальні засади стратегії економічного та соціального розвитку України на 2002-2011 роки: Посилання Президента України. *Урядовий кур'єр*. 2002. 4 червня. С. 5-12.

10. Куйбіда В.С., Білоконь Ю.М. Територіальне планування в Україні. Європейські засади та національний досвід. Київ: Логос, 2009. 107 с.
11. Куйбіда В.С., Негода В.А., Толкованов В.В. Регіональний розвиток та просторове планування територій: досвід України та інших держав членів Ради Європи. Збірник нормативно-правових матеріалів з питань територіального розвитку та просторового планування. Київ, 2009. 176 с.
12. Фомін І.О. Основи теорії містобудування: підручник / І.О. Фомін. Київ: Наукова думка, 1997. 191 с.
13. Палеха Ю.М. Регіональне планування: метод. посібн. / Ю.М. Палеха. Київ: Логос, 2020. 224 с.
14. Яценко В.О. Еволюціонізм наукових досліджень розвитку та управління територіями на регіональному рівні Досвід та перспективи розвитку міст України: зб. наук. праць. Київ, 2016. Вип. 31. С. 116-129.
15. Грушевський М.С. Історія України-Руси. Київ: Наукова думка, 2000. 11 тн., 12 кн. С. 197-213.
16. Яценко В.О. Містобудівні основи розвитку локальних систем розселення об'єднаних територіальних громад: автореферат дисертації ... док. арх. 18.00.04. Київ: КНУБА, 2021. 42 с.
17. Транскордонні території України (Проблеми розвитку). Київ: Укрархбудінформ, 1999. 265 с.
18. Білоконь Ю.М., Фомін І.О. Просторове вираження зовнішньої політики України. Транскордонні території України (Проблеми розвитку). Київ: Укрархбудінформ, 1999. С. 36-41.
19. Яценко В.О., Короткова Т.М., Пантюхов О.М. Національна основа формування інтеграційних структур науки, освіти і наукового виробництва в Україні. *Містобудування та територіальне планування*: наук.-техн. збірник / головн. ред. М.М Дьомін. Київ: КНУБА, 2022. Вип. 81. С. 287-298.

PhD student **Korotkov Yevhenii**, PhD student **Pantiukhov Oleg**,
Doctor of Architecture, Professor **Yatsenko Viktor**
Kyiv National University of Construction and Architecture

TRANSFORMATION AND CHANGES IN CONCEPTUAL FORMS OF CREATING ECONOMIC PROSPECTS FOR THE DEVELOPMENT OF UKRAINE

The article reveals the results of a study in the field of a new form of revival of Ukraine's economic potential through new urban planning concepts. The new economic strategy is seen as a combination of education, science, management,

accommodation and recreation in integral regional complexes, which have all the possibilities for this by their natural potential. The advantages of such economic structures over the existing fragmented sectoral network, which today is unable to compete with foreign systems, are revealed.

A new form of economic unit is proposed - an educational and scientific complex for a particular region based on resource, social, and strategic conditions for sustainable development.

The publication highlights a significant pre-project analysis of world models of similar complexes, which are mostly represented by technology parks in large cities with sufficient scientific, educational and production potential.

This concept does not require cooperation with third-party elements, but is an independent, fully functional complex built on natural resource capabilities and cultural and historical specifics. According to the concept, the complex is self-sufficient from the very first days with minimal investment and will be completely self-sufficient in the future with sustainable principles of coexistence. The architecture is a continuation of the natural rules of harmony and environmental compliance.

The main factors of the concept highlighted in the work are the educational system, scientific activity, ecology, engineering, and human centrality in the field of economic development of Ukraine.

Keywords: region; complex; urban planning; demography; transformation; concept; border areas; transport corridors; engineering support; engineering infrastructure.

REFERENCES

1. Prysiazhniuk V. Planuvalna orhanizatsiia terytorii Ukrainy v umovakh rozvytku zovnishnikh zviazkiv. Transkordonni terytorii Ukrainy (problemy rozvytku). Kyiv: Ukrarkhbudininform, 1999. P. 21-26. {in Ukrainian}
2. Ryzhko V.A. Neokontseptolohiia: monohrafiia / V.A. Ryzhko. Kyiv, 2016. 604 p. {in Ukrainian}
3. Bilokon Yu.M. Typolohiia mistobudivnykh obiektiv: navchalnyi posibnyk / za red. I.O. Fomina. Kyiv: Ukrarkhbudininform, 2001. 68 p. {in Ukrainian}
4. Bilokon Yu.M. Planuvannia terytorii Ukrainy na suchasnomu etapi. Budivnytstvo Ukrainy. Kyiv, 1988. Vyp. 6. P. 20-22. {in Ukrainian}
5. Habrel M.M. Prostorova orhanizatsiia mistobudivnykh system. In-t rehionalnykh doslidzhen NAN Ukrainy. Kyiv: Vydavnychy dim ASS, 2004. 400 p. {in Ukrainian}

6. Derzhavna kontseptsiiia staloho rozvytku naselenykh punktiv Ukrainy. Kontseptsiiia staloho rozvytku naselenykh punktiv: zatverdzhena postanovoiu Verkhovnoi Rady Ukrainy vid 24.12.1999. №1359-KhIV. {in Ukrainian}
7. Domin M.M., Synhaivska O. Mistobudivni informatsiini systemy. Mistobudivnyi kadastr. Pervynni elementy mistobudivnykh obiektiv. Kyiv: Feniks, 2005. 216 p. {in Ukrainian}
8. Domin M.M., Levitan Ya. Sotsialno demohrafichni protsesy ta osnovy derzhavnoi mistobudivnoi polityky v Ukraini. Dosvid ta perspektyvy rozvytku mist Ukrainy: zb. nauk. prats. Kyiv: Lohos, 2004. Vyp. 7. P. 47-55. {in Ukrainian}
9. Ievropeyskyi vybir. Kontseptualni zasady stratehii ekonomichnoho ta sotsialnoho rozvytku Ukrainy na 2002-2011 roky: Posylannia Prezydenta Ukrainy. Uriadovyi kurier. 2002. 4 chervnia. P. 5-12. {in Ukrainian}
10. Kuibida V.S., Bilokon Yu.M. Terytorialne planuvannia v Ukraini. Yevropeiski zasady ta natsionalnyi dosvid. Kyiv: Lohos, 2009. 107 p. {in Ukrainian}
11. Kuibida V.S., Nehoda V.A., Tolkovanov V.V. Rehionalnyi rozvytok ta prostorove planuvannia terytorii: dosvid Ukrainy ta inshykh derzhav chleniv Rady Yevropy. Zbirnyk normatyvno-pravovykh materialiv z pytan terytorialnoho rozvytku ta prostorovoho planuvannia. Kyiv, 2009. 176 p. {in Ukrainian}
12. Fomin I.O. Osnovy teorii mistobuduvannia: pidruchnyk / I.O. Fomin. Kyiv: Naukova dumka, 1997. 191 p. {in Ukrainian}
13. Palekha Yu.M. Rehionalne planuvannia: metod. posibn. / Yu.M. Palekha. Kyiv: Lohos, 2020. 224 p. {in Ukrainian}
14. Iatsenko V.O. Evoliutsionizm naukovykh doslidzhen rozvytku ta upravlinnia terytoriiamy na rehionalnomu rivni Dosvid ta perspektyvy rozvytku mist Ukrainy: zb. nauk. prats. Kyiv, 2016. Vyp. 31. P. 116-129. {in Ukrainian}
15. Hrushevskyi M.S. Istoriia Ukrainy – Rusy. Kyiv: Naukova dumka, 2000. 11 tn., 12 kn. P. 197-213. {in Ukrainian}
16. Iatsenko V.O. Mistobudivni osnovy rozvytku lokalnykh system rozselennia obiednanykh terytorialnykh hromad: avtoreferat dysertatsii ... dok. arkh. 18.00.04. Kyiv: KNUBA, 2021. 42 p. {in Ukrainian}
17. Transkordonni terytorii Ukrainy (Problemy rozvytku). Kyiv: Ukrarkhbudininform, 1999. 265 p. {in Ukrainian}
18. Bilokon Yu.M., Fomin I.O. Prostorove vyrazhennia zovnishnoi polityky Ukrainy. Transkordonni terytorii Ukrainy (Problemy rozvytku). Kyiv: Ukrarkhbudininform, 1999. P. 36-41. {in Ukrainian}
19. Iatsenko V.O., Korotkova T.M., Pantiukhov O.M. Natsionalna osnova formuvannia intehratsiinykh struktur nauky, osvity i naukovooho vyrobnytstva v Ukraini. Mistobuduvannia ta terytorialne planuvannia: nauk.-tekhn. zbirnyk / holovn. red. M.M Domin. Kyiv: KNUBA, 2022. Vyp. 81. P. 287-298. {in Ukrainian}